

Foredraget på festmødet den 7. december 1976 i anledning af 100 års jubilæet

Det Kongelige Danske Geografiske Selskab 1876-1976.
ved professor, dr. phil. et scient. Axel Schou, selskabets
vicepræsident.

Selskabets stiftelse. D.K.D.G.S. blev stiftet den 18. november 1876 ved et møde i Navigationskolens lokaler efter indbydelse af en komité, der havde forberedt sagen og kunne støtte sig til en liste med navne på over 400 medborgere, der havde tegnet sig som potentielle medlemmer. Komitéen bestod bl.a. af professor Eduard Erslev, som var initiativtager, kabinetssekretær I.P. Trap, udgiveren af den topografiske håndbog Trap-Danmark, og ægyptologen, professor Valdemar Schmidt.

Den 13. december blev en deputation fra det nystiftede selskab modtaget af Hs. Majestæt, Kong Christian IX. Deputationen bestod af bestyrelsesmedlemmer som viceadmiral Steen Bille, der i 1845-47 havde ført korvetten »Galathea« på den berømmelige jordomsejling med handelspolitiske og videnskabelige opgaver, contreadmiral Carl Irminger, kendt for sine oceanografiske studier i Nordatlanten, stadig mindet gennem hyldningsnavnet »Irminger-strømmen« for en gren af Golfstrømmen, og geografen Eduard Erslev med et stort forfatterskab af geografiske lærebøger og atlas. Ved denne lejlighed erklærede Majestæten, at han gerne ville være Selskabets protektor, og at Hs. Kgl. Højhed, Kronprinsen, påtog sig stillingen som Selskabets præsident.

Det festlige åbningsmøde blev efter Majestæten indbydelse afholdt i Appartementssalen på Christiansborg slot den 22. december.

Traditioner skabes. Den ordening, som ved Hs. Majestæt Kong Christian IX's beslutning blev gældende vedrørende Selskabets protektor og præsident, skulle udvikle sig til en fast tradition gennem de 100 år, idet de skiftende regenter i denne periode alle har været Selskabets protektorer, og præsidenthvervet har påhvilet de forskellige tronfølgere. Der er dog sket den lille tilpasning til vor nuværende Tronfølger, Prins Frederik, at hans fader, Hs. Kongelige Højhed Prins Henrik, nu varetager jobbet, da det formodes, at prinsen på grund af sin unge alder endnu ikke har lært tilstrækkelig geografi til at være kompetent.

Der er også et andet forhold, som fra starten har udviklet sig til tradition, nemlig Søværnets repræsentation i Selskabets ledelse. I øjeblikket sidder således Viceadmiral Svend Thostrup i Selskabets bestyrelse. En ven af mig spurgte engang, hvad årsagen egentlig var til dette forhold, der gør sig gældende i så mange geografiske selskabers styrelser. Min replik var den, at intet kunne være naturligere, eftersom næsten 3/4 af vor klodes overflade udgøres af havarealer, hvis opmåling og

kortlægning i alle væsentlige træk har været søofficerers opgave. Det Danske Søkartarkiv, hvorfra disse aktiviteter organiseres, ledes også af en søofficer, for tiden Kommandørkaptajn Knud Kjærgaard, der sidder i vort Selskabs råd. Når officerer fra de andre værn har været indvalgt i Selskabets ledelse, er grunden den samme, idet landopmålingen, der oprindeligt varetoges af Generalstabens Topografiske Afdeling, nu efter at denne organisation har skiftet status og er blevet til den civile institution Geodætisk Institut, stadig i høj grad betjenes af officerer, der netop har den dertil hørende uddannelse. Oberst Lauritz Bruhn, chef for Geodætisk Instituts topografiske Afdeling og leder af store opmålingsarbejder bl.a. på Island og Grønland, sad således i Selskabets bestyrelse i en lang årrække. Det samme gjorde General Førslev, den tidligere chef for luftvåbnet.

Geografi og kartografi. Kortet er jo geografens vigtigste redskab, således at et nært samarbejde mellem geografi og kartografi ganske simpelt er en uomgængelig nødvendighed. Når Selskabets to vicepræsidenter i jubilæumsåret er henholdsvis en geodæt og en geograf, kan dette opfattes som udtryk for samspillet mellem de to så nært forbundne — men iøvrigt yderst forskelligartede — videnskaber.

Kilder til Geografisk Selskabs ældre historie. Gennemblader man Geografisk Tidsskrift for de første 50 år, så dominerer udforskningen og kortlægningen af Grønland det optagne stof. Det er ekspeditionsberetninger fra Gustav Holms konebådsekspedition i 1883 til den store rejsende, Knud Rasmussens og hans fællers færd på Thule-ekspeditionerne. Også islandske forskeres beretninger som f.eks. Thoroddsens og nævnes bør O. Olufsen forskningsrejser i Pamir og de deraf følgende mange beretninger. Men det er et typisk valg af emne for 50 års jubilæets festforelæsning i 1926, som professor Martin Vahl gjorde, da han talte om »Danmarks indsats i arktisk forskning«. Der kan henvises til denne fremstilling trykt i G.T. bd. 30. Ved tillige at gøre opmærksom på, at professor O. Olufsen ved afgang som generalsekretær i 1923, efter 20 års virke, havde udarbejdet en oversigt over den forløbne periode, og at professor Niels Nielsen i hans »Bidrag til dansk geografisk historie« i G.T. bd. 61 og i hans skildring af Hs. Majestæt, Kong Frederik IX's præsidentperiode som tronfølger, mener jeg her at kunne koncentrere min fremstilling specielt om 3 temaer:

1. En portrætskitse af initiativtageren, professor Eduard Erslev, og forudsætningerne i tiden for vort Selskabs stiftelse netop i 1876.
2. Dansk geografisk forsknings udviklingsforløb i det sidste halve århundrede, som den aftegner sig i Selskabets kronike, Geografisk Tidsskrift.
3. Nogle afsluttende bemærkninger om, hvordan de krævende bestemmelser vedrørende udgivelse af tidsskrift

og oprettelse af bibliotek i den 100-årige fundats er blevet efterlevet.

Initiativtageren. Eduard Erslev, der med rette kan betegnes som stifter af Geografisk Selskab, var født 1824 og døde 1892. Han var magister i naturhistorie og geografi fra Københavns Universitet — en efter min mening grundet på egne erfaringer fortrinlig fagkombination for en vordende geograf. Erslev virkede som gymnasielærer ved Katedralskolerne i Roskilde og Århus. Han fratrådte i 1869 og blev titulær professor. Hans videnskabelige produktion omfattede værker som »Den danske Stat« (1855-57) og »Jordkloden og Mennesket« (1859-60). Det er typisk for hans iver med hensyn til geografisk kundskabsformidling, at han i 1875, da der forberedtes en geografisk udstilling i Paris, tog initiativ til at organisere en dansk deltagelse, der blev en succes. Hans iver for registrering af alle slags geografiske begivenheder, kombineret med pædagogisk erfaring og glæde ved at undervise, måtte for den ungdommelige emeritus direkte skabe et behov for at organisere et geografisk selskab og redigere dets tidsskrift. Han ledede som sekretær det nystiftede »Kongelige Danske Geografiske Selskab« fra starten til 1885 — altså de første 10 år — og skrev i denne periode talrige artikler om aktuelle geografiske emner. Hans hovedværk »Jylland, studier over Danmarks Geografi«, der udkom i 1886, er sagt med nutidens sprogbrug en samling geografiske essays. I kapitlet »Ødannelsen« beskriver han det landskabsrelief, der ved de oprindelige morænefladers sønder-skæring af istidens mægtige smeltevandsstrømme er fremkommet i Østjylland: Højtliggende moræneplateauer adskilt af brede fugtprægede lavninger. Det er en »forklarende beskrivelse« på et tidspunkt længe før tiden var modnet dertil ved relevant forskning af gletscheres morfologi og floders erosionsdynamik.

I Selskabets jubilæumspublikation »Topografisk Atlas Danmark« har jeg i kapitlet nr. 29 »Nørreå — dalen ved Ø — et østjysk landskab« kippet med flaget for min forgænger som beskriver af danske landskabsformer ved at citere Erslevs udtryk om »at opleve den tidligere tilstand«, da vældige vandmasser fossede gennem dalene og bakkelokaliteten »Ø« var en virkelig ø midt i et mægtigt strømleje.

Geografiske selskabers stiftelsesperiode. Da Afrika i 1870'erne var i de store opdagelsesrejsers epoke, måtte disse og de mange andre spændende begivenheder i en tid før radioens opfindelse medføre et behov, som aldrig før for aktuel geografisk information, d.v.s. for geografiske selskaber og tidsskrifter. Undersøger man stiftelsesårene for de gamle geografiske selskaber, ser man da også, at de allerfleste, 32 af 38, blev oprettet i sidste halvdel af det 19. århundrede, — de allerfleste i 70-erne og 80-erne.

Enkelte blev oprettet i århundredets første halvdel. Det

allerførste var Société de Géographie de Paris fra 1821. Der er for os danske et interessant moment ved dette selskabs oprettelse, idet en dansker, litteraten Malthe Conrad Bruun, der p.g.r.a. revolutionære skrivelser var blevet landsforvist i 1800, søgte ophold i Frankrig og her — uden universitetsuddannelse i geografi — som administrator kom til at medvirke ved den moderne geografiske forsknings udvikling i Frankrig som generalsekretær for verdens første geografiske selskab og som redaktør af 8-binds værket »Précis de la géographie universelle«.

Efter selskabet i Paris følger »Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin« i 1828 og »Royal Geographical Society, London« 1830. At der i disse store stater etableredes geografiske selskaber så tidligt, kan vel opfattes som dækning af et praktisk behov for geografisk orientering i den afrikanske kolonitids begyndelse. Da jeg i 1952 som dansk delegeret bivåned højtideligheden ved »American Geographical Society's 100 års jubilæum i New York, undrede jeg mig over, at USA, en ung stat sammenlignet med Danmark — verdens ældste monarki — kunne oprette et geografisk Selskab 25 år før D.K.D.G.S.'s indstiftelse! Forklaringen om potentielle koloniinteresser må vist også godtages her?

Selskabets sidste halve århundrede. Grønlands udforskning fortsættes men med ændret karakter. Da Egede-medaljen sidste gang blev tildelt professor Willy Dansgaard og universitetslektor Børge Fristrup, var det for udforskningen af indlandsisens geofysiske problemer, henholdsvis ilt-isotopernes vekslende forhold som indikator for klimaændringer gennem årtusinder og volumenændringer som tegn på aktuelle klimafluktuationer. Efter kortlægningens gennemførelse er det nu specialproblemer, der løses.

Af anden forskning, som refereres i G.T., skal et par typer plukkes ud. I 1920-erne forekommer rapporter om dansk-islandske ekspeditioner til det centrale højland med geomorfologiske, glaciologiske og vulkanologiske forskningsopgaver. Det er professor Niels Nielsen og professor A. Noe Nygaard, der sammen med islandske kolleger gennemfører projekter, hvis løsning kræver den største personlige indsats. Vulkanudbruddene under Vatnajökull er et af temaerne. Jökelløbene, der styrter ned i lavlandet medførende gletscherisstykker af husdimensioner, studeres, og udbruddenes energifrigørelse søges skønnet efter de mobiliserende smeltevandsmassers mængde.

Selskabets ekspeditioner i Asien og Afrika. Den klassiske ekspeditions karakter: Vidtstrakte rejser gennem helt eller delvis ukendte områder med disses kortlægning som opgave, havde præget Olufsens rejser til Pamir og Vest-Turkestan 1896-99 såvel som hans Sahara-ekspedition til Ahaggar bjergene 1922-23. Lignende karakter havde Selskabets centralasiatiske ekspeditioner under

Haslund-Christensens inspirerende ledelse i årene 1936-1948. Selskabets Ghana-ekspedition 1966-67 med Henrik Jeppesen som leder for et hold af fagfolk på forskellige relevante felter med den opgave at kortlægge og beskrive de gamle danske plantageanlæg på Guldkysten i et iøvrigt velkendt og kortlagt område. Denne nutidige ekspeditionstype har som forudsætning de moderne transport-faciliteter, der helt har ændret forskningsrejsers karakter og muligheder.

Niels Nielsen skaber en dansk kystmorfologisk skole. I 30'erne møder vi Niels Nielsen som forskningsorganisator på en helt ny front: Det danske vadehavsområde. Skalling-laboratoriet oprettes med Carlsbergfondets støtte på halvøen vest for Esbjerg som basis for et teamwork af miljøforskningskarakter. Marskdannelsens indviklede problemer løses af Niels Nielsen ved indførelse af eksakte målinger af det aflejrede sediment på prøveflader i marskengene på Skallingens østkyst. Organisationen »De Danske Vade- og Marskundersøgelser« etableres, og en række forskere uddannes til løsning af specielle opgaver. Marskens historiske udvikling beskrives på grundlag af talrige boringer i Tønder-marsken, og de forskellige tidligere overflader siden istiden rekonstrueres af N. Kingo Jacobsen, Vadernes aktuelle overfladerelief udredes af Børge Jakobsen. Storformerne, flodskår og ebbeskår analyseres og dannelsesdynamikken forklares, ligesom småformer som prielerne, vadehavsrenderne, studeres ved detaljerede undersøgelser. Landvindingsteknikkens gamle metoder gennemprøves og ny udformes på grundlag af de indvundne erfaringer. En generalplan for landvinding og digebeskyttelse udarbejdes af Børge Jakobsen og Margot Jespersen med henblik på kommende store projekter. Udenlandske forskere strømmer til Skalling-Laboratoriet, og dansk kystforskning bliver kendt verden rundt. Da der på International Geographical Unions (IGU) verdenskongres i 1952 i Washington etableres en »Commission on Coastal Sedimentation« må det tages som anerkendelse af det ry, Niels Nielsens skole for kystforskning havde fået, at der på kongressen var almindelig stemning for at den skulle have en dansker som chairman og ledes fra Københavns Universitets Geografiske Institut. I 20 år arbejdede denne forskergruppe under dansk ledelse. På IGU-kongressen i 1960 etableredes foruden symposier for landbrugsgeografi og Grønlands indlandsis et internationalt kystforsknings-symposium i Danmark ved et samarbejde mellem Geografisk Institut ved Københavns Universitet, Vade-og marskundersøgelserne, Skalling-laboratoriet og førnævnte kommission, hvis navn var ændret til »Commission on Coastal Geomorphology«. Jeg vedkender mig ved denne lejlighed med glæde min taknemmelighed til Niels Nielsen som lærer og leder, som jeg gjorde det i de 20 år, jeg som chairman fik lejlighed til ved selvsyn at skaffe mig viden om alverdens kysttyper som repræsentant for dansk

kystforskning.

Selskabets tidsskrift og bibliotek. I lovens formålsparagraf, § 2, står, at Selskabet »udgiver et tidsskrift, som i første række bringer meddelelse om, hvad der fra dansk side foretages i den geografiske forsknings tjeneste samt holder bibliotek og læsesal«. Første bind af Geografisk Tidsskrift udkom allerede i 1877, og i 1976 udkom bind nr. 75. Angående det første halve århundrede kan henvises til de førnævnte skildringer af professor O. Olufsen og professor Niels Nielsen, hvoraf det fremgår, at vanskeligheder især har bestået med hensyn til bibliotekets indretning med læsesal på grund af manglende midler. Efter en stilstandsperiode fik professor O. Olufsen gennemført en genetablering af bytteforbindelserne, og i hans sekretærtid blev biblioteket tillige gjort funktionsdygtigt, først i hans egen lejlighed, senere i lejede lokaler Østergade 1. Professor Niels Nielsen, der tjente Selskabet som sekretær i 25 år, skaffede nu muligheder for samarbejde med forskellige institutioner, således i årene 1933 til 1960 med Nationalmuseet, der stillede lokaler til rådighed for Selskabets administration og bogakkvisition. Den ældre og største del af tidsskriftsamlingen måtte dog arkiveres i kælderrum, der udelukkede en udnyttelse af disse store skatte. Da Københavns Universitets geografiske laboratorium i 1960 flyttede til ejendommen i Kejsergade og her organiseredes som Geografisk Institut, kunne biblioteket opstilles i det velindrettede biblioteksrum. Allerede 5 år efter, i 1965, var forholdene i Kejsergade for trange på grund af undervisningens stærkt forøgede omfang og de manglende uvidelsesmuligheder på stedet. Niels Nielsens kongstanke om et samarbejde mellem Geografisk Selskab og Geografisk Institut blev yderligere udbygget, da indflytning kunne ske i den nyopførte institutbygning i Haraldsgade nær Universitetsparken. Efter en gentleman-agreement med Københavns Universitets rektor, professor Carl Iversen, blev brugsretten til Selskabets bogbestand overladt til det danske samfund og administreret fra Geografisk Institut, idet der af Rigsbibliotekaren blev stillet en bibliotekar til rådighed, der varetager de omfattende bog- og tidsskriftsamlingers pasning med udlån, dels til de geografistuderende, dels gennem Statens Bibliotekstilsyn til vort lands biblioteker. For de gunstige betingelser, denne ordning har skaffet dansk geografisk forskning, vil jeg i dag bringe Københavns Universitet vor bedste tak. Jeg adresserer den til Universitetets rektor, professor Morten Lange, der har glædet os ved at modtage vor indbydelse til denne fest. Vor tak gælder også rigsbibliotekar Palle Birkelund. Tidsskriftsamlingen, der nu omfattede ca. 800 tidsskrifter i løbende levering som resultat af bytteforbindelser, kunne opstilles på let tilgængelig måde i den specielt indrettede tidsskriftafdeling. Det er med en vis tilfredshed man kan konstatere, at lovenes 100 år gamle — alt for optimistisk udformede — bestemmelser om

bibliotek og læsesal nu, i enhver henseende ved stor indsats fra mange sider, er blevet efterlevet og realiseret.

Geografisk Instituts og Geografisk Selskabs samlede bogbestand gør dette fagbibliotek, specielt hvad tidsskrifterne angår, til et af verdens største. Det omfatter praktisk talt samtlige eksisterende geografiske tidsskrifter og nyoprettede sådanne bliver stadig inkluderet i akquisitionen. Det er et levende bibliotek, der ikke alene dækker et dansk behov men også tiltrækker mange fremmede forskere.

Geografisk Selskabs udgivervirksomhed i 100-året. Kan så gammel en institution stadig være ung og levedygtig? En analogisering med gamle mennesker vil let skabe forventninger om at visse senile træk må gøre sig gældende trods tilsyneladende friskhed! Intet er mere forkert, og analogien er indlysende en af de falske, som der er så mange af og som skaber forvirring på så mange felter.

Man behøver blot at erindre om Geografisk Selskabs publikationer i jubilæumsåret for at blive overbevist om Selskabets levedygtighed og berettigelse i vor tid. En række af de yngste geografiske discipliners karakteristika præsenteres her ved vægtige eksempler: U-landsgeografien ved to arbejder i serien *Folia Geographica Danica* baseret på årelange feltstudier henholdsvis på Bellona og i Tanzania, og to i serien *Kulturgeografiske Skrifter: Bygeografi med anvendelse af moderne metoder som statistik og interviewanalyse og en metodologisk afhandling om lokaliserings- og fordelingsmodellers matematiske udformning.*

Dertil kommer *Collected Papers Denmark, Vol. 5*, d.v.s. Geografisk Tidsskrifts public relation udgave til uddeling på Den XXIII International Geographical Congress USSR, 1976, Moscow. Endelig den specielle jubilæumspublikation *Topografisk Atlas Danmark, en Danmark-beskrivelse: 80 kortudsnit og tekster*, skrevet af 23 danske geografer repræsenterende 3 generationer. En helt utraditionel jubilæumsbog uden billeder af vekslende bestyrelser, der demonstrerer varierende skæg- og tøjmoder i de 100 år, men med skildringer af vort lands forskellige landskaber, befolkningsforhold og erhverv beregnet for den studerende ungdom på geografiundervisningens forskellige trin.

Om G.S.'s udgivervirksomhed kan det siges, at den har tilpasset sig den geografiske forsknings aktuelle status — eller for at benytte en analogi fra musiklivet: Vi spiller i tidstypiske rytmer!

Måtte dette spil kunne fortsætte!

H. M. Dronning Margrethe II, professor Einar Andersen, H. K. H. Prins Henrik

Ambassadør Sven Aage Nielsen, Reykjavik, Ambassadør Agnar Kl. Jönsson København

Fru Laura Schou, Regentparret, professor Axel Schou og rektor f. Kbh. Univ., professor Morten Lange

